

Lia da las Diesch Dretgiras

La pli giuvna da las trais Lias reticas

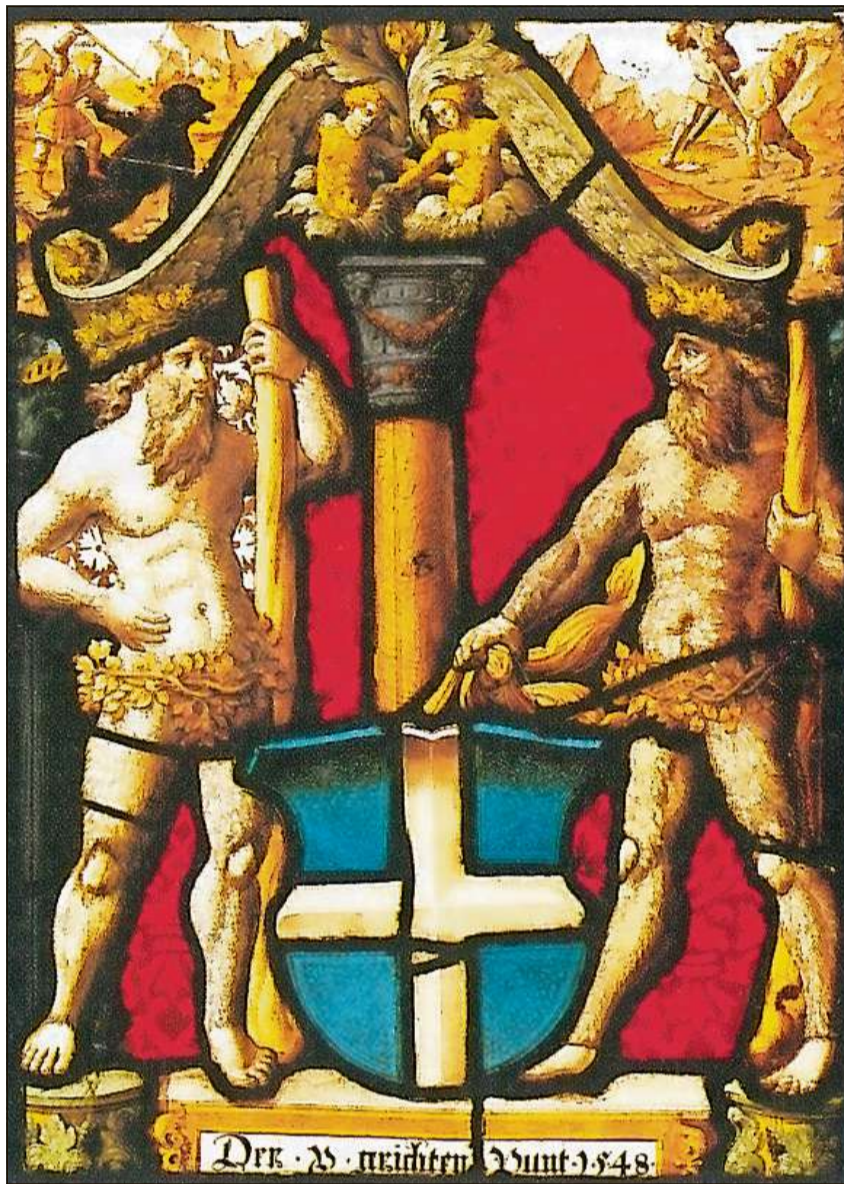
■ La Lia da las Diesch Dretgiras è vegnida fundada ils 8 da zercladur 1436 a Tavau sco la pli giuvna da las trais Lias reticas, suenter ch'el davos represchentant dals conts de Toggenburg, Friedrich VII, è mort ils 30 d'avrigl 1436 senza ertavels masculins e senza disposiziun testamentara. Sco successur legal dals de Vaz eran daventads ils de Toggenburg signurs territorials dal Partenz (inclus la dretgira dal convent da canonis ad Aschera), da la part sura da la Val d'Alvra (Belfort), da Curvalda, dal Scanveg e dal Signuradi. Per tema d'in avegnir intschert, d'ina separaziun dals territoris signurils u lur cessiun als Austriacs, èn ils subdits s'unids a Tavau en ina lia, approvada da la vaiva da Friedrich VII, Elisabeth von Matsch. Ils delegads dals cumins da Claustra, Tavau, Castels, Aschera, Son Peder, Pralung, Curvalda, Belfort e dal Signuradi han giurà d'assistar in l'auter en la defensiun da lur dretgs, da s'alliar en ulteriusas lias mo da cuminanza, da tschertgar dretg tar il derschader dal lieu da domicil e da prestar giurament mintga dusesch onns. A la fundaziun da la Lia da las Diesch Dretgiras, constituida tras las vischnancas, n'èn sa participads nagins signurs. L'emprim chau-lia è daventà il landamma Ulrich Beeli da Tavau. Las dietas da la Lia da las Diesch Dretgiras vegnivan adina convocadas a Tavau. L'uniun dals subdits n'ha dentant betg pudì impedir la divisiun feudala dals cumins: la pli-part da quels è ida als conts de Montfort, il Partenz Dadora als conts von Matsch e Maiavilla als baruns von Brandis. Il 1470 han ils Montforts ed il 1477 ils Matschs vendì lur dretgiras als ducas d'Austria ch'han reunì quests novs territoris en la prefectura da las Otg Dretgiras. Il landfoct, solitamain

in Grischun, residia sin il chastè da Castels sper Luzein. Il 1509 han ils Brandis vendì a las Trais Lias il Signuradi ch'è daventà qua tras ina prefectura (landfoctia) dals Grischuns. Era sch'els burgais da la Lia da las Diesch Dretgiras decidevan en atgna autonomia davart la politica dal pajais e l'administraziun locala, eran els dal punct da vista dal dretg territorial (giurisdiziun auta e tributs) subdits austriacs. Il Signuradi appartegneva a la Lia da las Diesch Dretgiras (cun dretg da cundecider en fatschentas regiunalas), el era dentant a medem temp in territori subdit da las Trais Lias, en ils organs da las qualas el pudeva cundecider indirectamain en agens affars. Il 1437 èn otg da las dretgiras da la Lia da las Diesch Dretgiras s'unidas cun la Lia da la Chadé ed il 1450 ha la Lia da las Diesch Dretgiras concludì in'allianza cun la Lia da la Chadé, il 1471 cun la Lia Grisca. A partir dal 1486 ha ella prendì part a campagnas cuminaivlas da las Trais Lias ch'èn sa dadas ina costituziun cuminaivla il 1524 (Brev da federaziun). A la Lia da las Diesch Dretgiras n'èsi betg reussi da daventar in lieu allià dals Confederads, sco quai che las duas autras Lias èn stadas dapi il 1497 (Lia Grisca) resp. il 1498 (Lia da la Chadé); ella è dentant s'alliada, ensemen cun las duas autras Lias, cun il Vallais (1600), Berna (1602) e Turitg (1607). Pir en ils onns 1649-52 ha la Lia da las Diesch Dretgiras pudì sa liberar dals dretgs austriacs e daventar in member a dretg cumplain da la Republica da las Trais Lias.

Martin Bundi

Friedrich VII von Toggenburg

* ca. 1370 probablmain sin il chastè da Solavers (sper Crusch), † 30 d'avrigl 1436 a Feldkirch. Figl da Diethelm e da

Vopna da la Lia da las Diesch Dretgiras. Pictura sin vaider dal 1548.

FOTOS PD

Katharina von Werdenberg-Heiligenberg. ∞ 1391 Elisabeth nata von Matsch, figlia dad Ulrich. A partir dal 1387 è Toggenburg stà participà a la successiun ereditara. El represchenta il tip da l'aristocrat curunà da success, strusch integrà en las suveranitats territorialas, cun in domini purtà mo da paucs uffizians e fixà mo parzialmain en scrit. Cun ina suite pitschna ma efficazia è el stà in dals interprediders militars aristocratici ils pli brigliants da ses temp. La repartiziun dal possess dals Toggenburg il 1394 tranter el e ses aug Donat han fatg dad el il signur territorial il pli pussant en la Rezia Sura. El ha obtegnì ils chastels da Belfort/Brinzauls, Strahlegg/Gianatsch, Ober Sansch-Kapfenstein/Cuvlignas, Castels/Luzein e Marschlins/Eigias, sco era il chastè e la citad da Maiavilla ed ils chastels da Wynegg/Malans, Fracstein e Solavers/Sievgia, inclus ils bains funsils ed ils dretgs respectivs. Ultra da quai ha el anc conquistà il 1435 il signuradi da Neu-Aspermont/Gianin. El ha regnà cun maun dir ed era fitg temì da ses subdits. Suenter la mort da Toggenburg, restà senza uffants, è ida l'ierta allodiala il 1436 als de Sax-Mesauc, von Montfort-Tettang, von Brandis e von Aarburg. Per tema d'in avegnir intschert cun ina separaziun dals territoris signurils e la cessiun da quels als Austriacs, han ils subdits fundà a Tavau il 1436 la Lia da las Diesch Dretgiras.

Erwin Eugster

Otg Dretgiras

Suenter la mort dal cont Friedrich VII von Toggenburg (1436) han ils conts von Montfort ertà las sis dretgiras da la Lia da las Diesch Dretgiras, numnadamain Tavau, Claustra, Pralung, Son Peder, Curvalda e Belfort. Il 1466 ha Sigismund von Habsburg acquistà questas sis dretgiras (cun sedia da l'avugà a Strassberg) dal cont Hugo von Montfort-Tettang. Il 1471 han Gaudenz von Matsch e ses bab cumprà ellas ed il 1477 las han els puspè vendì a Sigismund (archiduca dal Tirol nov elegi). Il 1496 ha Gaudenz von Matsch cedì las duas dretgiras d'Aschera e da Castels a

Maximilian I. L'avugadia austriaca, transferida a Castels en il Partenz, cumpigliava da qua davent otg dretgiras. Il 1649-52 èn quellas sa cumpradas libras.

Adolf Collenberg

Dieta da la Lia da las Diesch Dretgiras

La dieta da la Lia da las Diesch Dretgiras era naschida il 1436 sco dieta ordinaria, convocada a Tavau per il di da s. Gieri (23 d'avrigl), pli tard tranter ils 20 ed ils 30 da matg; tenor basegn vegnivan convocadas dietas extraordinarias a l'ocasiun da la Dieta federala da las Trais Lias. La dieta da la Lia da las Diesch Dretgiras sa cumponiva dals quatter mess da las duas dretgiras autas e da sis mess dals cumins; il bundslandamma (chau-lia) aveva ina indeschavla vusch dapi il 1642. La dieta da la Lia da las Diesch Dretgiras era cumpetenta da tractar (ad referendum) ils affars e dad eleger las autoritads da la Lia sco era ina dretgira d'appellaziun suprema speziala per cas civils (ma betg ina dretgira ordinaria sco en il cas da la Lia Grisca) che giuditgava era cas penals cunter la segirezza dal stadi u violaziuns da l'onur. Sias cumpetenzas legislativas (ad referendum) eran percenter minimalas.

Adolf Collenberg

Chau da la Lia da las Diesch Dretgiras

Il chau da la Lia da las Diesch Dretgiras vegniva numnà bundslandamma. Da la fundaziun da la Lia da las Diesch Dretgiras (1436) fin a la Sentenzia da Waser dal 1644 ha il landamma da Tavau presidià la Lia. Dal 1644 fin il 1798 proponivan las singulas dretgiras il chau-lia, institui en roda a moda impognativa, quai vul dir che Tavau dastgava proponer quatter giadas il chau-lia entaifer ina perioda da 16 onns. Quel vegniva elegi tras ils mess a l'ocasiun da la dieta dal matg a Tavau.

Adolf Collenberg

Vopna da la Lia da las Diesch Dretgiras

L'emprima vopna datescha dal 1518 e mussa ina crusch alva cun bratscha fin

a l'ur, remplazzada il 1643 d'ina crusch quadrada en ina tavla quadratica. Il 1518 cumpara l'um selvadi per l'emprima giada sco portensaina ed il 1533 sco sulet emblem (figura eraldica) sin la channa d'in chanun. Savens sa chatra l'um selvadi en la part sanestra da la vopna, la crusch quadrada a dretga. Era la colur mida: la vopna dal 1548 mussa la crusch d'argient en blau, quella dal 1564, exponida en la sala dal cussegl a Tavau, la crusch blava en aur, e quella dal 1605 (Museum retic a Cuira) ina crusch dad aur en blau. Pli tard han ins repartì il blau e l'aur en colurs invertidas per la crusch ed il fund.

Adolf Collenberg

Sentenzia da Waser

La Sentenzia da Waser (tudestg Der Wasersche Spruch) ha terminà la disputa tranter las nov dretgiras da la Lia da las Diesch Dretgiras e Tavau, provocada da Johann Peter Guler che vuleva privar Tavau dal monopol d'uffizis da la Lia da las Diesch Dretgiras. Ils chantuns da Turitg, Berna e Glaruna han intermedià suenter plirs renviaments d'arbitragi, ina sollevaziun armada ed ina dretgira nauscha. La dretgira d'arbitragi a Cuira era indecisa en questa dumonda; uschia ha Johann Heinrich Waser, scrivant da Turitg, prendì il schaner 1644 la suandanta decisiun presidiala: il chau-lia, il scrivant ed il salter vegnan elegids en roda (nov). Tavau resta la sedia da la Lia da las Diesch Dretgiras ed (en roda) quella da las Trais Lias (vegl) e dastga metter per otg onns (mo pli) duas giadas il chau-lia da la Lia da las Diesch Dretgiras (nov). Quel vegn elegi d'ina tschernna da dus mess per dretgira a Tavau (nov). I suondan ulterius puncts pertutgant la bandiera, l'archiv, il sigil ed auter pli. La Sentenzia da Waser ha substituì a partir dal 1644 la brev federala dal 1436.

Adolf Collenberg

Alois Baldirun

† probablmain il schaner 1632. Oriund dal Fleimstal (oz Val di Fiemme/I) en il Tirol da Sid. Il 1596 è entrà Baldirun en servetsch habsburgais. L'october 1621 è el avanzà sco schefcumanant da las truppas spagnolas ed austriacas en servetsch da l'archiduca austriac Leopold V cun 8000 umens dal Vnuost en la Val Müstair ed ha alura occupà l'Engiadina, il Partenz, Cuira e Maiavilla. Suenter la Sollevaziun dal Partenz l'avrigl 1622 ha el capitulà a Cuira ed ha obtegnì libra retratga. Il settember 1622 è Baldirun turnà cun in regiment da 10 000 umens ed ha reconquistà en ina segunda campagna militara sanguinusa l'Engiadina Bassa, Tavau ed il Partenz. Suenter il Contract da Lindau dals 30 da settember 1622, ch'ha sutmess l'Engiadina Bassa e la pli-part da la Lia da las Diesch Dretgiras a l'Austria, ha Baldirun bandunà il december 1622 il Grischun devastà da la guerra. Ses merits militars per ils Habsburgais han probablmain permess ad el d'acquistar terren en Moravia, nua ch'el è sa domicilià. Il 30 da fanadur 1630 ha el obtegnì da l'imperatur Ferdinand II il titel da barun imperial. En la memoria collectiva grischuna è Baldirun anc oz preschent sco guerrier crudaivel.

Marco Jorio

Chasa-cumin a Tavau. Las pli veglias parts da l'edifizi dateschan da ca. 1560; l'aspect odiern deriva da las reconstrucziuns dals onns 1880 e 1930.

Lexicon Istoric Retic

Il LIR cumpiglia bundant 3100 artigels (geografics, tematics, artigels da famiglias e biografias) davart l'istorgia grischuna/retica e la Rumantschia. Editura: Fundaziun Lexicon Istoric Svizzer; versiun online: www.e-lir.ch; versiun stampada: www.casanova.ch u en mintga libreria.